

TADEUSZ MARSZAŁEK

Dostosowywanie lasu i gospodarki leśnej do wymagań współczesności

Adjustment of forest to contemporary needs

Abstract: The findings of the international scientific studies and the highest-level practices of the last decades show, among others, that to develop further people need well-managed forests. They also show that once people devote the necessary part of their daily effort the correctly managed forests can exist. The findings are of global significance and pose for us many new tasks, unknown so far.

Key words: forest, public function, balanced forest management The six-month observations of the diminishing number and disappearance of some insect species in the Experimental Forest Station in Rogów.

Wstęp

Sformułowane w okresie ostatnich dziesięcioleci międzynarodowe ustalenia nauki i praktyki najwyższego szczebla informują, że ludzkość potrzebuje do swojego dalszego rozwoju istnienia prawidłowo zagospodarowanego lasu, oraz o tym, że prawidłowo zagospodarowany las może istnieć w świecie tylko wtedy, kiedy ludzkość będzie mu poświęcała niezbędną część swego codziennego trudu. Ustalenia te mają ogólnoświatowe znaczenia i stawiają przed ludzkością wiele nowych, nieznanych dotychczas zadań. Stosunek do tych zadań jest zróżnicowany, albowiem zależy od lokalnych warunków gospodarczych, społecznych i politycznych poszczególnych społeczeństw.

Współczesne tendencje rozwojowe leśnictwa w uprzemysłowionych krajach europejskich dowodzą, że zapotrzebowanie na środowiskotwórcze funkcje lasu, a zwłaszcza na funkcje związane z ochroną i kształtowaniem środowiska przyrodniczego człowieka rosną już obecnie znacznie szybciej od zapotrzebowania na surowiec drzewny. Współczesna nauka i praktyka leśna krajów uprzemysłowionych wskazują jednak, że występujący w niektórych krajach gwałtowny spadek rentowności gospodarstwa leśnego, zmuszający leśnictwo do korzystania z pomocy finansowej państwa, które nie tylko pokrywa deficyt lasów państwowych, ale wydatnie wspomaga właścicieli lasów prywatnych, zmusza do poszukiwania nowych dróg rozwoju gospodarstwa leśnego.

W myśl ustaleń podjętych w ostatnich latach przez międzynarodowe agendy Organizacji Narodów Zjednoczonych, każdy cywilizowany kraj jest zobowiązany do przestrzegania międzynarodowej zasady dotyczącej gospodarstwa leśnego. Zasada ta została nazwana "zasadą zrównoważonego gospodarowania w lasach", przy czym obliguje ona nasz kraj do takiego prowadzenia gospodarki leśnej, aby zachowując trwałość produkcji drzewnej jednocześnie stwarzać wszelkie warunki sprzyjające rozwojowi wszelkich organizmów leśnych. Chodzi tu zatem m.in. o obowiązkowe restytuowanie biocenoz leśnych, zwłaszcza łączenie gospodarki leśnej z intensyfikowaniem ochronnych i rekreacyjnych funkcji lasu.

Wzrost znaczenia ochronnych i rekreacyjnych funkcji lasu

Ogromny przełom występujący współcześnie w światowej gospodarce leśnej jest konsekwencją pojawienia się w ramach gwałtownie rozwijającej się światowej cywilizacji pilnego zapotrzebowania na las zagospodarowany w sposób dostosowany do wymagań współczesnego świata, a więc na las zagospodarowany w sposób zapewniający poważne zwiększenie jego korzystnego wpływu na jakość środowiska naturalnego człowieka.

Ów gwałtowny wzrost zapotrzebowania ludności świata na zwiększone oddziaływanie lasu na poprawę środowiska życiowego człowieka ma swoje głębokie uzasadnienie. Coraz większy wzrost liczby ludności, gwałtowny rozwój industrializacji i urbanizacji oraz zastosowanie nieznanymi dotychczas technik i technologii i inne czynniki doprowadziły bowiem do niespotykanych w dotychczasowej historii zniekształceń środowiska. Zniekształcenia występują głównie w postaci zanieczyszczenia powietrza, wody i gleby, w postaci często bardzo drastycznych zmian warunków klimatycznych oraz w postaci innych zmian decydujących w stopniu zasadniczym o jakości warunków życia ludności, roślin i zwierząt.

Wskutek zanieczyszczenia wody, powietrza i gleby nastąpiło obniżenie stanu zdrowotności społeczeństwa, pojawienie się różnorodnych schorzeń, wymieranie niektórych gatunków roślin i zwierząt, a nawet zamieranie lasów na powierzchniach obejmujących dziesiątki tysięcy hektarów. Na suchych konarach lasu zamarłego wskutek zanieczyszczenia środowiska w jednym z krajów zachodnioeuropejskich wisiał przed laty ogromny transparent z dramatycznie brzmiącym napisem: "Lasy wyrastają długo – zamierają cicho".

W związku z przytoczonymi okolicznościami zaczęto w wielu krajach uprzemysłowionych, a zatem również w Polsce zwracać coraz większą uwagę na poszczególne elementy środowiska przyrodniczego, a zwłaszcza na niezwykle ważny i cenny składnik tego środowiska jakim jest żywy zasób przyrody, czyli las.

Owocem omawianego wzrostu zainteresowania i działań międzynarodowych podejmowanych z udziałem Polski są różnorodne uchwały, rezolucje, programy, definicje oraz inne nakazy i zakazy oraz przedsięwzięcia stonowiące niezwykle ważną i dalekosiędną podstawę prowadzenia europejskiej i pozaeuropejskiej gospodarki leśnej według zasad trwałego i zrównoważonego rozwoju lasów i leśnictwa.

Jak wynika z przytoczonych informacji, gospodarstwa leśne krajów cywilizowanych znalazły się w fazie wielkich historycznych przemian. Przyszłość lasów polskich zależy zatem w dużej mierze od możliwości spełnienia zadań jakie stawiają współczesne kraje o

wysokiej kulturze i wysokim dobrobycie lasom znajdującym się w ich dyspozycji. A zmiany dotychczasowych zadań gospodarstwa leśnego w krajach uprzemysłowionych do których Polska należy, polegają na konsekwentnej ekologizacji gospodarki leśnej, czyli na całkowitym zerwaniu z dotychczasowymi, wielowiekowymi metodami gospodarowania stosowanymi w lasach europejskich. Potrzeba ekologizacji wynika z gwałtownego wzrostu zapotrzebowania społeczeństwa na ochronne i rekreacyjne dobra uzyskiwane dzięki funkcjom spełnianym przez las. Zaznaczyć jednocześnie należy, że zapewnienie społeczeństwu możliwości maksymalnego korzystania z produktów i usług uzyskiwanych dzięki ochronnym i rekreacyjnym funkcjom lasu zyskało w niektórych krajach rangę zadania najwyższego a często – jedyne. Działalność ta oznacza zarazem zmianę dotychczasowej struktury głównych zadań gospodarstwa leśnego.

Zmiana dotychczasowego zakresu głównych zadań gospodarstwa leśnego polega na ogromnym wzroście zapotrzebowania na korzystne oddziaływanie lasu na gospodarkę wodną i na jakość powietrza atmosferycznego, przeciwdziałanie erozji gleby, a także sprzyjanie ochronie świata roślinnego i zwierzęcego.. Chodzi tu również o higieniczne, estetyczne i kulturalne walory lasu sprzyjające zachowaniu zdrowia oraz fizycznego i duchowego rozwoju całego społeczeństwa. Zaznaczyć też należy, że zapewnienie społeczeństwu możliwości maksymalnego korzystania z produktów i usług uzyskiwanych dzięki ochronnym oraz rekreacyjnym funkcjom lasu zyskało w niektórych krajach rangę zadania o szczególnym znaczeniu dla wzrostu dobrobytu społeczeństwa.

Spadek rentowności gospodarstwa leśnego

Przysposabianie lasów do spełniania rozszerzonego zakresu funkcji o charakterze ochronnym i rekreacyjnym, czyli wprowadzanie zasad trwałego i zrównoważonego rozwoju lasów i leśnictwa, wymaga jednak dokonania zmiany dotychczasowych metod zagospodarowania, ochrony i użytkowania lasu (m.in. wprowadzenia zasad wielofunkcyjności lasu, ekologizacji gospodarki leśnej, ochrony środowiska itp.), jak również rozbudowy leśnej infrastruktury służącej rozwojowi rekreacji, turystyki i edukacji. Stosowanie nowatorskich zasad gospodarki leśnej prowadzi jednak często do spadku rentowności lub nawet do wystąpienia zjawiska deficytowości gospodarstw leśnych niektórych krajów. Prowadzi po prostu do powstania strat gospodarczych.

Wspomniane źródła niedoborów finansowych występują w gospodarstwach leśnych niektórych krajów Unii Europejskiej od wielu już lat. Jednym z przykładów może być w tej dziedzinie niemieckie gospodarstwo leśne wykazujące wieloletni deficyt. Otóż gospodarstwu temu przychodzi z pomocą budżet państwa, z którego środków są pokrywane nie tylko niedobory powstające w lasach państwowych, ale są również pokrywane koszty niektórych zabiegów gospodarczych, koszty budowy dróg oraz koszty opłat podatkowych w lasach prywatnych. Jest to zatem odejście od zasady samofinansowania się gospodarstwa leśnego oraz cena, jaką państwo płaci w celu zapewnienia swemu społeczeństwu możliwości trwałego korzystania z walorów ochronnych i rekreacyjnych funkcji lasu.

Wzrastające zapotrzebowanie na dobra i usługi wytwarzane dzięki funkcjom lasu wymaga w wielu przypadkach odpowiedniego przysposobienia lasu do zwiększania ilości oraz polepszania jakości odnośnych dóbr i usług. Wymienione zapotrzebowanie powoduje

zarówno zwiększenie kosztów, jak i zmniejszenie dochodów wynikających np. z konieczności stosowania mniej korzystnego pod względem finansowym składu gatunkowego drzewostanów, mniej korzystnej kolei rębów oraz mniej korzystnych technologii odnowienia, pielęgnowania i użytkowania lasu. Powoduje również konieczność wydatkowania środków na budowę parkingów, ścieżek spacerowych, ścieżek rowerowych i edukacyjnych oraz na utrzymanie czystości obiektów rekreacyjnych.

Wbrew przewidywaniom nie są to wielkości bagatelne. Jak bowiem wykazały badania przeprowadzone w Niemczech, koszty ponoszone na zachowanie ochronnych i rekreacyjnych funkcji jednego hektara lasów niemieckich wyniosły w 1996 r. średnio 50,0 DM, przy czym: w lasach państwowych – 64,8 DM, we wspólnotach leśnych – 39,7 DM, w lasach prywatnych – 21,8 DM. Wszystkie wymienione rodzaje własności leśnej korzystają z dotacji budżetu państwa.

Charakteryzując niektóre problemy związane z dostosowywaniem gospodarstwa leśnego do wymagań współczesności należy mieć na uwadze fakt, że między dobrami uzyskiwanymi w ramach gospodarczych funkcji lasu a dobrami jakie dostarcza las dzięki pełnieniu funkcji ochronnych i rekreacyjnych występują duże różnice o różnym charakterze. Jedną z takich niezwykle istotnych różnic jest niejednakowy stopień powiązania omawianych dwóch grup dóbr z gospodarką rynkową.

Jak bowiem wiadomo gospodarstwo leśne jest powiązane z gospodarką rynkową jedynie za pośrednictwem dóbr wytwarzanych w ramach pełnienia przez las funkcji gospodarczych, czyli głównie poprzez sprzedaż po cenach rynkowych zarówno surowca drzewnego, jak i produktów ubocznego użytkowania lasu. Sprzedaż tych dóbr stwarza w większości przypadków możliwość pełnego pokrywania kosztów prowadzenia gospodarki leśnej, a ponadto także osiągnięcie określonego zysku.

Dobra wytwarzane dzięki spełnianiu przez las funkcji ochronnych i rekreacyjnych, czyli efekty zdrowotnych, ochronnych, klimatycznych i innych socjalnych funkcji lasu nie są objęte regułami gospodarki rynkowej. W związku z tym wymienione dobra nie mają ceny rynkowej ani też możliwości uczestniczenia w pokrywaniu kosztów produkcji leśnej oraz tworzeniu nadwyżek finansowych.

Przedstawiona sytuacja, w której gospodarstwo leśne pewną część wytworzonych dóbr sprzedaje na rynku, a inną część (której wytworzenie pociąga często za sobą ponoszenie dodatkowych kosztów oraz powstawanie strat na produkcji leśnej) stawia do dyspozycji społeczeństwa w charakterze dobra wolnego, czyli nieodpłatnie, było do niedawna czymś oczywistym. Jednakże gwałtowne tempo przemian jakie dokonały się w świecie w ciągu kilku ostatnich dziesięcioleci i które nadal się dokonują, zmuszają obecnie gospodarstwo leśne do poddania wymienionych zasad daleko idącej modyfikacji.

Konieczność modyfikacji w krajach uprzemysłowionych prowadzących gospodarstwo leśne według reguł wynikających z zasady zachowania trwałości lasu jest następstwem zmiany zakresu zadań gospodarstwa leśnego oraz zmiany warunków w jakich jest prowadzona gospodarka leśna. Modyfikacje te są w swojej istocie poszukiwaniem nowych dróg rozwoju gospodarstwa leśnego. Do tych dróg należą m.in. próby urynkwienia ochrony

przyrody, egzekwowanie różnego rodzaju opłat leśnych i odszkodowań, racjonalizacja gospodarowania itp. Modyfikacje te znajdują się w różnym stopniu zaawansowania.

Informując o poszukiwaniach modyfikujących gospodarkę leśną, można zaznaczyć, że miejsce jakie zajmuje produkcja leśna w dochodzie narodowym i w bilansie budżetu niektórych europejskich krajów rozwiniętych, stawia gospodarkę leśną na marginesie zainteresowań strategów rozwoju gospodarczego. Ważność leśnictwa jako bezpośredniego kreatora rozwoju gospodarczego jest często znikoma i nie na wymiarze ekonomicznym buduje się dziś rangę gospodarki leśnej w skali państwa. Lasy przestały już być wyłącznie problemem ekonomicznym, gdyż stały się problemem społecznym i politycznym.

Sytuacja taka nie jest jednak we wszystkich krajach jednakowa i zależy m.in. od stopnia lesistości, charakteru gospodarki leśnej oraz od poziomu warunków materialnych i kulturalnych poszczególnych społeczeństw. Przy pewnej dozie optymizmu można jednak mieć nadzieję, że polskie gospodarstwo leśne będzie jeszcze przez wiele lat mogło czerpać potrzebne mu środki finansowe z własnych źródeł. Ale nie można nie być przygotowanym na zaistnienie w niedalekiej przyszłości sytuacji, która już dziś jest udziałem gospodarstw leśnych większości krajów europejskich.

Poszukiwanie nowych dróg rozwoju gospodarstwa leśnego

Od kilkudziesięciu lat ludzkość świata żyje w warunkach nieustannych i coraz gwałtowniejszych przemian zachodzących w miejscach swego przebywania. Te gwałtowne zmiany dotyczą wszystkich dziedzin życia gospodarczego, społecznego i politycznego. Są one konsekwencją coraz większego wzrostu liczby ludności, szybkiego rozwoju industrializacji i urbanizacji, stosowania nieznanych dotychczas technik i technologii opartych na komputeryzacji i informatyce, a także na coraz powszechniejszej motoryzacji, elektryfikacji i gazyfikacji.

Niestety nie wszyscy zdają sobie sprawę z faktu, że wymienione przemiany wywarły ogromny wpływ nie tylko na poprawę warunków materialnych i kulturalnych poszczególnych społeczeństw, ale wpłynęły również na pogorszenie jakości powietrza, gleby i wody, a zatem na pogorszenie jakości tych elementów środowiska, które decydują o zdrowotności i przeciętnej długości życia mieszkańców poszczególnych regionów świata.

Ustalenia, także informujące nie tylko o pozytywnych następstwach przemian odbywających się we wszystkich dziedzinach życia, ale informujące również o negatywnych następstwach będących skutkiem owych przemian, zasługują na szczególną uwagę. Znajomość i popularność, a zwłaszcza gotowość wyciągania wniosków wypływających z wymienionych ustaleń jest bowiem często daleka od doskonałości.

Nasze lasy są płucami świata, są gwarantem stabilizacji naszego klimatu. Niedostatek lasów może bowiem doprowadzić do dramatycznych zmian warunków klimatycznych. Świadomość tego faktu obciąża nie tylko leśników, ale ludzkość całego świata współodpowiedzialnością za stan zasobów leśnych.

Celem nowoczesnego gospodarstwa leśnego jest więc pielęgnowanie i zachowanie lasów dla potrzeb współczesnych i przyszłych pokoleń. Las stał się współcześnie w znacznie

większym stopniu niż to miało do tej pory miejsce, niezbywalną częścią składową naszego życia. Jest miejscem regeneracji sił ludności miast i wsi, jest przestrzenią życiową dla zwierząt i roślin, a także największym zabezpieczeniem przed ekstremalnymi zmianami klimatu. Ustalenia te mają decydujące znaczenie dla przyszłych lasów całego świata.

W związku z tym należy zdawać sobie sprawę z niebezpiecznego faktu, że jeżeli gospodarstwo leśne zdecyduje się nadal kroczyć dotychczasową, starą drogą oraz jeżeli zrezygnuje z rozwijania własnych koncepcji kształtowania ochronnych i rekreacyjnych usług świadczonych przez las, to wtedy zarówno zakres, jak i swoboda manewru gospodarczego w naszych lasach i kraju będą się stawały coraz mniejsze.

Stwierdzenie to jest niezwykle ważne, gdyż zakłada konieczność całkowitej zmiany stosunku państwa i społeczeństwa do lasu, stosunku wyrażającego się nie tylko w formie uszkodzenia lub wykradania poszczególnych części lasu, nie tylko w formie traktowania lasu jako miejsca służącego do pozbywania się śmieci i różnorodnych odpadów. Owa zmiana stosunku do lasu powinna wyrastać z przekonania, że las odziedziczony od poprzednich pokoleń, może być we współczesnych warunkach zachowany tylko wtedy, kiedy będzie otoczony troskliwą opieką całego społeczeństwa oraz kiedy społeczeństwo to będzie się czuło odpowiedzialne za warunki środowiskowe w jakich żyć będą następne pokolenia i było gotowe do ponoszenia na rzecz zachowania lasu pewnych obciążeń.

Najważniejszymi korzyściami uzyskiwanymi dzięki stosowaniu zasad zrównoważonej gospodarki leśnej są efekty ochronnych i rekreacyjnych funkcji spełniane przez lasy, czyli efekty będące m.in. wynikiem wypełniania przez las funkcji regulatora gospodarki wodnej, funkcji ochronnej przed negatywnymi skutkami cywilizacji przemysłowej, funkcji ochronnej przed klęskami żywiołowymi, funkcji ochrony przyrody, funkcji rekreacyjnej, funkcji kulturotwórczej i wychowawczej oraz wielu innych funkcji.

Ważnym warunkiem decydującym o efektach omawianego przełomu jest osiągnięcie w całym cywilizowanym świecie wysokiego stopnia akceptacji sprawdzonego już przez praktykę leśną rozwiązania świadczącego o tym, że dostosowanie lasu do wymagań współczesności wiąże się z ponoszeniem przez społeczeństwo określonych obciążeń.

Obciążenia te występują w formie zwiększonych kosztów gospodarki leśnej, zmniejszonych dochodów z gospodarstwa leśnego, konieczności pokrywania deficytu powstającego w gospodarstwach leśnych, a także w formie opłat za niektóre dobra leśne mające do niedawna charakter dóbr darmowych. Wymienione obciążenia są lub mogą być stosowane w poszczególnych krajach z różną intensywnością zależną od istniejących w danym kraju warunków społecznych i ekonomicznych.

Występowanie wymienionych obciążeń, względnie widmo ich powstania w niedalekiej perspektywie, a także wynikająca z dokonującej się w okresie współczesnego przełomu dziejów świata konieczność zmiany dotychczasowego stosunku człowieka do lasu, stawia przed krajami cywilizowanymi problem zajmowania się rozwiązywaniem licznych dodatkowych zadań. Jednym z tych zadań jest podjęcie czynności mających na celu zwiększenie w poszczególnych krajach poziomu kultury leśnej społeczeństwa, a także zwiększanie udziału społeczeństwa w rozwiązywaniu często trudnych problemów współczesnego gospodarstwa leśnego.

Zakończenie

Również w naszym kraju będzie w najbliższych latach szybko narastała liczba ludzi poszukujących na terenach leśnych warunków do regeneracji sił i zdrowia. Będzie się nasilało żądanie społeczeństwa, aby coraz szerzej wykorzystywać lasy jako element kształtowania warunków zdrowotnych i estetycznych wokół dzielnic mieszkaniowych, zakładów pracy i ośrodków wypoczynkowych oraz jako podstawowy czynnik przeciwdziałający zanieczyszczeniu powietrza, ziemi i wody na skutek działania przemysłu. Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że – podobnie jak w innych krajach uprzemysłowionych i charakteryzujących się coraz większą przewagą, a nawet dominacją ludności miejskiej – również w naszym kraju największe znaczenie będzie miało nie tylko ogólne zagospodarowanie lasów pod względem rekreacyjno-wypoczynkowym, ale głównie organizowanie tzw. ośrodków letniej rekreacji podmiejskiej.

Poszukując optymalnych rozwiązań dotyczących prawidłowego i dostosowanego do panujących w Polsce warunków społeczno-gospodarczych modelu kształtowania ochronnych i rekreacyjnych funkcji lasu oraz systemu zrównoważonej gospodarki leśnej należy jednocześnie opracowywać i stopniowo wprowadzać w życie program utrwalania w świadomości naszego społeczeństwa przekonania, że las jest nie tylko dostarczycielem drewna, grzybów, jagód i choinek. We współczesnym przełomowym okresie dziejów świata, las stał się przede wszystkim najważniejszym ekosystemem, decydującym o jakości klimatu, powietrza, wody i gleby. Zatem las stał się ekosystemem decydującym o warunkach zdrowotnych środowiska w jakim żyje polskie społeczeństwo. Należy również wyjaśnić obywatelom, że działalność skierowana na zwiększenie ochronnych i rekreacyjnych funkcji lasów powoduje zazwyczaj wystąpienie zmniejszonych dochodów i zwiększonych dochodów produkcji leśnej. Powoduje także pojawienie się wydatków ponoszonych w związku z doskonaleniem ochronnych i rekreacyjnych funkcji lasu oraz wydatków na budowę i konserwację infrastruktury służącej uprawianiu leśnej turystyki, leśnej rekreacji i leśnej edukacji.

Wymienione fakty potwierdzają całkowitą trafność występującego aktualnie w wielu cywilizowanych krajach świata powszechnego przekonania, które głosi, że "my potrzebujemy lasu, las potrzebuje nas".

Na zakończenie niniejszego artykułu należy podkreślić, że szczególnie ważną rolę w dokonującym się procesie dostosowywania lasu i gospodarki leśnej do wymagań współczesności odgrywają nauki leśne: zarządzanie lasu, ekonomika i polityka leśna, ochrona środowiska i polityka leśna oraz ochrona lasu.

*Prof. dr hab. Tadeusz Marszałek
emerytowany profesor Wydziału Leśnego
SGGW w Warszawie
ul. Rakowiecka 26/30, 02-528 Warszawa*